

УДК 656.61.052:658.3.05:316.46.001.5(045)

Діана ВОРОХОБІНА

аспірантка,

Хмельницький національний університет,

м. Хмельницький, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7414-4133

smileseadi@gmail.com

ЛІДЕРСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ З НАВІГАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ СУДНОМ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті узагальнено результати досліджень, публікацій та нормативно-правових актів, у яких розкриваються теоретичні аспекти лідерської компетентності фахівців з навігації та управління судном. З'ясовано, що лідерство є одним з найважливіших компонентів професійної компетентності фахівців з навігації та управління судном. На це наголошується у сучасних нормативно-правових документах, що регламентують підготовку майбутніх судоводіїв. У зв'язку із цими вимогами, а також сучасними викликами і загрозами у сфері судноплавства потребують ретельного аналізу результати навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, ціннісні орієнтації, професійно важливі властивості фахівців з навігації й управління суднами, які складають зміст лідерської компетентності.

З'ясовано, що важливі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців річкового та морського транспорту неодноразово привертала увагу науковців. Однак наукове завдання щодо формування і розвитку лідерської компетентності майбутніх фахівців з навігації та управління судном у процесі професійної підготовки не було предметом окремого дослідження.

© Ворохобіна Д.

Зроблено висновок, що лідерська компетентність – це інтегроване поняття, що охоплює професійну компетентність і професійну мобільність, а також здатність швидко адаптуватися до нових умов, орієнтуватися в інформаційних потоках, оптимально вирішувати професійні й соціальні проблеми, здійснювати ефективне управління персоналом і вміння працювати в команді.

Лідерська компетентність фахівців з навігації та управління судном охоплює досить значний перелік компонентів, серед яких знання (психології роботи з персоналом, особливостей управління людськими ресурсами, комунікації, особливостей формування команди тощо), уміння та навички (підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння, доброзичливості, взаємодопомоги, навички керівника і вміння працювати в команді, застосовувати методи ефективного управління ресурсами, здійснювати менеджмент та мотивацію персоналу суднової команди тощо), а також лідерські якості (організаторські, професійно-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові). Важливе значення в умовах сучасного мореплавання є володіння капітанами суден та їх помічниками міжкультурною та етнічною толерантністю.

Ключові слова: лідерська компетентність; лідерські якості; фахівці з навігації та управління судном; професійна підготовка; майбутні судноводії.

1. ВСТУП

Лідерство є одним з найважливіших компонентів професійної компетентності фахівців з навігації та управління судном. На це наголошується у сучасних нормативно-правових документах, що регламентують підготовку майбутніх судноводіїв. Зокрема у Міжнародній Конвенції зі стандартів підготовки, дипломування моряків і несення вахти (далі – ПДНВ) й однойменного Кодексу (ПДНВ-95) зазначається, що вахтові офіцери-судноводії, капітани суден та їхні помічники повинні володіти не тільки відповідними професійними знаннями та практичними навичками, але й уміти піклуватися про здоров'я, безпеку підлеглих і членів екіпажу, здійснювати планування, координацію та призначення персоналу, забезпечувати виконання чинних

дисциплінарних правил, підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння, доброзичливості, взаємодопомоги, дотримання загальнолюдських відносин і громадянських норм [1]. Серед основних компонентів професійної компетентності нормативні документи з питань підготовки майбутніх фахівців морського та річкового транспорту визначають здатність до застосування навичок керівника і вміння працювати в команді; застосовувати методи управління завданнями і робочим навантаженням членів суднової команди; використовувати методи ефективного управління ресурсами; приймати рішення з урахуванням досвіду роботи в команді; демонструвати впевненість, здійснювати менеджмент та мотивацію персоналу суднової команди тощо [1].

Посилює актуальність дослідження теоретичних аспектів щодо лідерства і лідерської компетентності майбутніх фахівців з навігації та управління судном також і те, що у стандарті вищої освіти за спеціальністю 271 “Річковий та морський транспорт” для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти серед загальних компетентностей для фахівців, що обійматимуть посади осіб командного складу морських та річкових суден, визначено вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми; здатність приймати та реалізовувати обґрунтовані управлінські рішення в рамках прийняттого ризику; здатність працювати в команді, організовувати роботу колективу, у тому числі у складних і критичних умовах; навички міжособистісної взаємодії, а також здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети. Усі ці знання, уміння і навички безпосередньо пов’язані з лідерською компетентністю майбутніх фахівців з навігації та управління судном.

Отже, актуальні вимоги до судноводіїв не обмежуються лише інтегрованою здатністю розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері судноплавства і суднової інженерії, а й визначають необхідність уміти організовувати роботу колективу, в тому числі й у складних і критичних умовах, а також здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети [2].

Водночас узагальнення аналізу традиційної системи підготовки майбутніх фахівців з навігації та управління судном у морських

зкладах вищої освіти дозволяє зробити висновок про необхідність суттєвого оновлення методичного і змістового компонентів освітнього процесу, пов'язаних із формуванням лідерства. Доводиться констатувати, що у зв'язку з сучасними викликами і загрозами у сфері судноплавства, новими вимогами, сформульованими у Манільських поправках до Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення вахти, потребують ретельного аналізу результати навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, ціннісні орієнтації, професійно важливі властивості фахівців з навігації й управління суднами, які складають зміст лідерської компетентності. Потребують перегляду також форми і зміст професійної підготовки майбутніх судноводіїв, зокрема курси лідерства та підвищення кваліфікації з метою приведення їх до стандартів, визначених у ПДМНВ 78/95.

Посилюють актуальність теми і результати аналізу професійної підготовки майбутніх фахівців з навігації та управління судном. Дані пілотного дослідження свідчать про те, що випускники МЗВО здобувають недостатній обсяг теоретичних знань та не набувають достатнього рівня вмінь і навичок – основи лідерської компетентності. Доводиться також констатувати, що зміст, форми і методи формування лідерської компетентності не повною мірою відповідають сучасним вимогам ринку праці, не забезпечують ефективного формування знань, умінь і навичок, які забезпечують лідерство капітана судна або його помічників. Помітним є також зниження ефективності діяльності науково-педагогічних працівників щодо впровадження нових методів формування і розвитку лідерських якостей курсантів і студентів в умовах освітнього середовища у МЗВО.

Крім того, результати аналізу професійної підготовки майбутніх фахівців з навігації та управління судном дозволяють стверджувати про суперечності між:

станом сформованості лідерської компетентності випускників МЗВО – майбутніх капітанів, вахтових помічників капітана, старших помічників капітана з одного боку та сучасними вимогами нормативних документів щодо якості підготовки фахівців до роботи

з судновими командами на судах річкового і морського транспорту, а також світового комерційного флоту – з іншого боку;

зростаючими вимогами міжнародних і національних стандартів до безпеки судноплавства, зокрема в частині якості підготовки майбутніх фахівців з навігації та управління судном до ефективної роботи з судною командою, розвитку лідерського потенціалу керівництва і членів екіпажу судна та недостатнім рівнем відповідного науково-методичного забезпечення формування лідерської компетентності в курсантів і студентів МЗВО;

наявним інноваційним досвідом впровадження сучасних технологій управління персоналом суден, ресурсами навігаційного містка, курсів лідерства тощо та обмеженими дидактичними можливостями навчально-матеріальної бази у ВМНЗ, не готовністю науково-педагогічних працівників до впровадження вітчизняного і зарубіжного передового досвіду у царині розвитку лідерського потенціалу майбутніх судноводіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців річкового та морського транспорту неодноразово привертала увагу науковців. Зокрема К. Ткаченко здійснив дослідження проблем системи підготовки фахівців водного та морського транспорту. У дослідженні С. Волошинова представлено особливості застосування системного підходу до алгоритмічної підготовки судноводіїв в умовах інформаційно-комунікаційного середовища. Дослідник О. Даниленко розробив систему неперервної професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах, а Л. Герганов визначив концептуальні засади професійного навчання кваліфікованих робітників морського профілю на виробництві. Результати аналізу професійної підготовки фахівців морського профілю з точки зору компетентнісного підходу представила А. Погодаєва, а особливості підготовки науково-педагогічних працівників ВМНЗ у контексті розвитку науково-дослідницького середовища були предметом уваги О. Дягилевої. Крім цього, різноманітні аспекти проблеми підготовки майбутніх фахівців у МЗВО на засадах компетентнісного підходу розкрито у працях О. Безбаха,

С. Волошинова, С. Єгорової, В. Кліндухової, М. Мусоріної, О. Тимофєєвої, В. Смєлікової, О. Фролової, М. Шермана та інших.

Питання формування лідерства, розвитку лідерських якостей та компетентності фахівців водного транспорту були предметом уваги О. Безлуцької (теоретичні аспекти лідерських якостей офіцера-судноводія, психологічні основи розвитку лідерських якостей майбутніх судноводіїв у вищому навчальному закладі) [2], О. Костирі (лідерство в багатонаціональному екіпажі: вимоги міжнародної морської організації) [3], О. Істоміної (особливості лідерства в судновій команді) [4], а також Є. Костирі, В. Топалова, Л. Позолотіна і В. Торського (лідерство в судновому екіпажі) [5].

Окремі аспекти психологічного забезпечення розвитку лідерських якостей фахівців морського транспорту були предметом уваги О. Безлуцької [6], Г. Криворотька [7] та П. Криворучко [8].

Однак вирішення наукового завдання щодо формування лідерської компетентності майбутніх фахівців з навігації та управління судном у процесі професійної підготовки у МЗВО, визначення структури і змісту цієї компетентності не було предметом окремого дослідження. У перспективі потребують обґрунтування педагогічні умови формування і розвитку лідерської компетентності майбутніх судноводіїв, уточнення критеріїв і показників її діагностики, а також розроблення відповідного науково-методичного забезпечення для її формування і розвитку з урахуванням вітчизняних і зарубіжних освітніх практик.

Метою статті є узагальнення результатів досліджень та нормативно-правових документів, у яких висвітлено особливості змісту та вимоги до лідерської компетентності майбутніх фахівців з навігації та управління судном. Це дозволить структурувати лідерську компетентність та визначити ефективні форми, методи і прийоми для її формування і розвитку в умовах МЗВО.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З урахуванням результатів досліджень з проблеми лідерства (О. Бойко, Д. Віллінк, Р. Дафт, П. Лейн, О. Маковський, Я. Стеців)

лідерську компетентність тлумачать як інтегроване поняття, що охоплює професійну компетентність і професійну мобільність, а також здатність швидко адаптуватися до нових умов, орієнтуватися в інформаційних потоках, оптимально вирішувати професійні й соціальні проблеми, здійснювати ефективне управління персоналом і вміння працювати в команді.

Результати узагальнення наукових джерел (публікацій О. Безлуцької [2], О. Бойка [9], О. Діденка та С. Шумовецької [10], О. Маковського [11], О. Кобери [12] та інших), а також нормативних документів, у яких представлено вимоги до професійних властивостей фахівців морського транспорту, дозволяють зробити висновок, що лідерська компетентність фахівців з навігації та управління судном охоплює досить значний перелік компонентів.

Щодо когнітивної сфери, то це знання: психології колективу; психології поведінки підлеглих, специфіки і сфери їхніх інтересів; правил і принципів професійної етики; тактик і стратегій управління конфліктами; особливостей управління людськими ресурсами; правил і вимог комунікації; закономірностей і особливостей формування команди; ефективного ведення переговорів і визначення інтересів учасників; особливостей інформаційного забезпечення комунікаційних процесів; корпоративних комунікаційних каналів та засобів передачі інформації; внутрішніх комунікацій в організації; професійних ціннісних орієнтацій, ритуалів і традицій; професійні та технічні знання.

Щодо умінь і навичок, то вони охоплюють здатність судноводія піклуватися про здоров'я, безпеку підлеглих і членів екіпажу, здійснювати планування, координацію та призначення персоналу, забезпечувати виконання чинних дисциплінарних правил, підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння, доброзичливості, взаємодопомоги, дотримання загальнолюдських відносин і громадянських норм. Для капітана або його помічника важливо володіти навичками керівника і вміннями працювати в команді; застосовувати методи управління завданнями і робочим навантаженням членів суднової команди; уміти використовувати методи ефективного управління ресурсами; приймати рішення з урахуванням

досвіду роботи в команді; здійснювати менеджмент та мотивацію персоналу суднової команди; бути здатним до випереджаючого навчання; уміти переконувати. Лідерська компетентність фахівця з навігації та управління судном передбачає володіння уміннями швидко генерувати ідеї, виділяти основне, стимулювати членів групи та спрямовувати їх на конкретні дії.

Щодо лідерських властивостей, то ефективне лідерство залежить від сформованих професійних і морально-вольових рис характеру фахівців з навігації та управління судном, зокрема відповідальності за рішення, їхні результати й наслідки. Деякі науковці, зокрема Н. Семченко [13], пропонує лідерські якості об'єднати у три групи: організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові. Загалом лідерство пов'язують зі здатністю демонструвати впевненість, організаторські здібності, чесність, дотримуватися етичних норм, проявляти турботу про добробут членів команди. Для лідера важливо бути допитливим, енергійним, цілеспрямованим, відважним, рішучим, бути цілісною особистістю, ініціативним, мати почуття гумору, володіти емоційним інтелектом. Справжній лідер упевнений у своїх діях, здатний швидко знаходити вихід зі скрутної ситуації, демонструє справедливе ставлення до інших співробітників.

Для з'ясування особливостей лідерської компетентності фахівців з навігації та управління судном важливе значення має урахування положень Кодексу ПДНВ, зокрема тих, що містяться у главі "Капітан і палубна команда". Відповідно до Таблиці А-II/2 (Специфікація мінімального стандарту компетентностей для капітанів і старших помічників капітана) [14], де представлено основні функції цієї категорії судноводіїв, капітани і їхні старші помічники повинні оволодіти уміннями здійснювати планування та координацію дій усіх членів суднового екіпажу. Це, у свою чергу, вимагає володіти високим рівнем розвитку усіх основних психічних пізнавальних процесів, серед яких відчуття, сприйняття, пам'ять, уява та мислення [14]. Також капітани і їхні старші помічники повинні уміти здійснювати розподіл обов'язків і делегування повноважень серед членів суднової команди з ура-

хуванням рівня професіоналізму члена суднового екіпажу та його індивідуально-психологічних властивостей. Для цього треба уміти аналізувати поточну та перспективну ситуацію, визначати ресурсні складові частини для її вирішення, здійснювати моделювання варіантів її розв'язання. Узагальнення вимог, що містяться у Кодексі ПДНВ щодо капітанів і їхніх старших помічників дозволяє зробити висновок, що високий рівень лідерської компетентності передбачає розвинуену емпатію, соціальну перцепцію, володіння комунікативними здібностями, здатність до панорамного бачення ситуації, володіння індуктивно-дедуктивними методами пізнання, різними видами мислення (логічним, абстрактним, творчим, інтуїтивним тощо). Також фахівці з навігації та управління судном повинні уміти забезпечувати ефективний зв'язок і взаємодію (під час рейсу та у порту), що спираються на авторитетність та досвід. У контексті лідерської компетентності доцільно виокремити досвід роботи в команді, професійну лабільність, відкритість до нової інформації та спроможність відходити у надзвичайних ситуаціях від загальноприйнятих стандартів та шукати нові способи їх вирішення.

Особливістю сучасного мореплавання є багатонаціональні суднові команди. З огляду на це у контексті лідерства важливо неупереджено ставитися до членів екіпажу – громадян різних країн, не допускати неприязного ставлення до них із боку інших членів суднової команди. Міжкультурна та етнічна толерантність є однією з важливих якостей капітана судна та його помічників, які мають однаково тактовно працювати з людьми різних національностей, не виділяючи нікого за ознаками раси, кольору шкіри, релігії, культури тощо [3].

У комплексі всі ці компоненти дозволяють забезпечити ефективне управління судном і судновою командою, захист і безпеку членів екіпажу, пасажирів та вантажу як у штатних так і в аварійних ситуаціях.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лідерство є одним з найважливіших компонентів професійної компетентності фахівців з навігації та управління судном. На це на-

голошується у сучасних нормативно-правових документах, що регламентують підготовку майбутніх судноводіїв. У зв'язку із сучасними викликами і загрозами у сфері судноплавства, новими вимогами, сформульованими у Манільських поправках до Кодексу з підготовки і дипломування моряків та несення вахти, потребують ретельного аналізу результати навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, ціннісні орієнтації, професійно важливі властивості фахівців з навігації й управління суднами, які складають зміст лідерської компетентності.

Важливі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців річкового та морського транспорту неодноразово привертала увагу науковців. Однак вирішення наукового завдання щодо формування і розвитку лідерської компетентності майбутніх фахівців з навігації та управління судном у процесі професійної підготовки у МЗВО не було предметом окремого дослідження.

Лідерська компетентність – це інтегроване поняття, що охоплює професійну компетентність і професійну мобільність, а також здатність швидко адаптуватися до нових умов, орієнтуватися в інформаційних потоках, оптимально вирішувати професійні й соціальні проблеми, здійснювати ефективне управління персоналом і вміння працювати в команді.

Лідерська компетентність фахівців з навігації та управління судном охоплює досить значний перелік компонентів, серед яких знання (психології роботи з персоналом, особливостей управління людськими ресурсами, комунікації, особливостей формування команди тощо), уміння та навички (підтримувати серед членів суднової команди атмосферу взаєморозуміння, доброзичливості, взаємодопомоги, навички керівника і вміння працювати в команді, застосовувати методи ефективного управління ресурсами, здійснювати менеджмент та мотивацію персоналу суднової команди тощо), а також лідерські якості (організаторські, професійно-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові). Важливе значення в умовах сучасного мореплавання є володіння капітанами суден та їх помічниками міжкультурною та етнічною толерантністю.

Список використаних джерел

1. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року : Документ від 07 липня 1978 р. № 995_053. База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text, (дата звернення: 16.12.2021).
2. Безлуцька О. П. Лідерські якості офіцера-судноводія: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 14. Т. 1. 2019. С. 28–32. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-1-5>.
3. Костиря О. В. Лідерство в багатонаціональному екіпажі: вимоги міжнародної морської організації. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(33), 2020. С. 122–127. DOI <https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i4.635>.
4. Истомина О. А. Особенности лидерства в судовом экипаже. Профессиональная психология моряка. Лекции. URL: http://old.msun.ru/folders/edu_lit/kaf/psihology/lect5.pdf. (дата звернення: 19.12.2021).
5. Костыря Е. В., Топалов В. П., Позолотин Л. А., Торский В. Г. Лидерство в судовом экипаже : учебное пособие. Одесса : Сатропринт, 2011. 128 с.
6. Психологічні основи розвитку лідерських якостей майбутніх судноводіїв у вищому навчальному закладі. *International Scientific Journal “Internauka”*. Секція: Психологічні науки. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1485442663992.pdf>
7. Криворотько Г. С. Психологічна характеристика особливих умов діяльності моряків далекого плавання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2(1) '2012. С. 400–408.
8. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні : дис. ... канд. психол. наук : 20.02.02. Київ : Київський військовий гуманітарний ін-т, 1998. 263 с.
9. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок. 2020. 667 с.
10. Діденко О., Шумовецька С. Акмеологічні засади професійного зростання та лідерства майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2021. № 26(3), С. 41–53. URL: <https://doi.org/10.32453/pezdzbirnyk.v26i3.878> (дата звернення: 16.12.2021).
11. Маковський О. К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький : Національна академія прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького, 2002. 18 с.

12. Кобера О. Організаційно-психологічні детермінанти в органах внутрішніх справ України : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2008. 16 с.

13. Семченко Н. О. Психологічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. ... канд. дис. пед. наук : 13.00.04. Харків : Харківський. нац. пед. Ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2005. 20 с.

14. Манільські поправки до додатка до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ) 1978 р. 2010. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896_052.

Vorokhobina D. Leadership competence of specialists in navigation and ship handling: theoretical aspects.

The article summarizes the results of research, publications and regulations that reveal the theoretical aspects of leadership competence of specialists in navigation and ship handling. Leadership was found to be one of the most important components of the professional competence of navigation and management professionals. It is emphasized in modern normative documents governing the training of future navigators. Due to these requirements, as well as modern problems and threats in the field of shipping learning outcomes require a thorough analysis. These outcomes are knowledge, abilities, skills, methods of thinking, value orientations, professionally important properties of navigation and ship handling specialists, which constitute the content of leadership competence.

It has been found out that important aspects of professional training of future specialists of river and sea transport have repeatedly attracted the attention of scientists. However, the scientific task of forming and developing the leadership competence to future specialists in navigation and ship handling in the process of professional training has not been the subject of a separate study.

It is concluded that leadership competence is an integrated concept covering professional competence and professional mobility, as well as the ability to adapt quickly to new conditions, navigate information flows, optimally solve professional and social problems, perform effective personnel management and skills for teamwork. The leadership competence of specialists in navigation and management covers quite a significant list of components, among which knowledge (psychology of working with personnel, features of human resource management, communication, features of team building, etc.), skills and abilities (benevolence,

mutual assistance, leadership and teamwork skills, application of methods for the effective management of resources, management and motivation of the ship's crew etc.), as well as leadership qualities (organizational, професійно-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові). An important value in modern seafaring is the mastery of intercultural and ethnic tolerance by the captain of vessels and their assistants.

Key words: leadership competence; leadership qualities; navigation and ship handling specialists; professional training; future navigators.

References

1. *Mizhnarodna konventsiiia pro pidhotovku i dyplomuvannia moriakiv ta nesennia vakhty 1978 roku № 995_053* [International convention on standards of training, certification and watchkeeping for seafarers 1978 activity no. 995_053]. (1978, July 7). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_053#Text (accessed 16 December 2021). [in Ukrainian]
2. Bezlutska O. P. (2019). *Liderski yakosti ofitsera-sudnovodiia: teoretychnyi aspekt* [Leadership skills of a ship navigator officer: theoretical aspect]. *Innovatsiina pedahohika*, vol. 14, t. 1, pp. 28–32. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-1-5>. [in Ukrainian]
3. Kostyria O. V. (2020). *Liderstvo v bahatonatsionalnomu ekipazhi: vymohy mizhnarodnoi morskoi orhanizatsii* [Leadership in a multinational crew: requirements of a maritime international organization]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, vol. 4(33), pp. 122–127. DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i4.635> [in Ukrainian]
4. Ystomyna O. A. *Osobennosty lyderstva v sudovom ekipazhe. Professyonalnaia psykholohiia moriaka* [Peculiarities of leadership in the ship's crew. Professional psychology of a seafarer]. Retrieved from: http://old.msun.ru/folders/edu_lit/kaf/phsihology/lect5.pdf (accessed 19 December 2021). [in Russian]
5. Kostyrya E. V., Topalov V. P., Pozolotin L. A., Torskiy V. G. (2011). *Liderstvo v sudovom ekipazhe* [Leadership in the ship's crew]. Odessa : Satroprint. [in Russian]
6. *Psykholohichni osnovy rozvytku liderskykh yakosteï maibutnikh sudnovodiiv u vyshchomu navchalnomu zakladi* [Psychological basis for the development of leadership qualities of future navigators in the higher education institution]. *International Scientific Journal "Internauka". Sektsiia: Psykholohichni nauky*. Retrieved from: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1485442663992.pdf>. [in Ukrainian]

7. Kryvorotko H. S. (2012). *Psykhologichna kharakterystyka osoblyvykh umov diialnosti moriakiv dalekoho plavannia* [Psychological characteristics of special conditions for seafarers in long-distance voyage]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2 (1) '2012, pp. 400–408. [in Ukrainian]
8. Kryvoruchko P. P. (1998). *Psykhologichne zabezpechennia profesiinoi diialnosti korabelnykh spetsialistiv u tryvalomu plavanni* [Psychological support for the professional activity of shipboard specialists in a long voyage]. (PhD thesis). Kyiv : Kyivskiy viiskoviy humanitarnyi in-t. [in Ukrainian]
9. Boiko O. V. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy* [Theory and methodology of formation of leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine]. Zhytomyr : O. O. Yevenok. [in Ukrainian]
10. Didenko O., Shumovetska S. (2021). *Akmeolohichni zasady profesiinoho zrostannia ta liderstva maibutnikh ofitseriv* [Acmeological foundations for professional growth and leadership of future officers]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: pedahohichni nauky*, no. 26(3), pp. 41–53. Retrieved from: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v26i3.878> (accessed 16 December 2021). [in Ukrainian]
11. Makovskiy O. K. (2002). *Formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh ofitseriv* [Formation of leadership qualities to future officers]. (Extended abstract of PhD thesis). Khmelnytskyi : Natsionalna akademiia prykordonnykh viisk Ukrainy im. Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian]
12. Kobera O. (2008). *Orhanizatsiino-psykhologichni determinanty v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy* [Organizational and psychological determinants in the bodies of internal affairs of Ukraine]. (Extended abstract of PhD thesis). Kyiv. [in Ukrainian]
13. Semchenko N. O. (2005). *Psykhologichni umovy formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh uchyteliv u pozaaudotornii diialnosti* [Psychological conditions for the formation of leadership qualities to future teachers in extracurricular activities]. (Extended abstract of PhD thesis). Kharkiv : Kharkivskiy. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. [in Ukrainian]
14. *Manilski popravky do dodatka do Mizhnarodnoi konventsii pro pidhotovku i dyplomuvannia moriakiv ta nesennia vakhty* [Manila amendments to the annex to the international convention on standards of training, certification and watchkeeping for seafarers (STCW) 1978]. 2010. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896_052. [in Ukrainian]